
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

SOURCE STUDIES

УДК [39:006.95-035.31/.32+398.33](=161.3)(476.1-89)

ТРАДИЦИОННЫЙ БЕЛОРУССКИЙ ДЕРЕВЯННЫЙ КАЛЕНДАРЬ ИЗ СЛУЦКОГО УЕЗДА

И. С. БУТОВ¹⁾, Д. В. СКВОРЧЕВСКИЙ²⁾

¹⁾Независимый исследователь, г. Минск, Беларусь

²⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Отмечено, что резные деревянные календари использовались многими народами с эпохи Средневековья до начала XX в. И если скандинавские достаточно хорошо изучены, то о существовании у белорусов подобных календарей долгое время не было известно. В Российском этнографическом музее хранится резной деревянный календарь-посох из д. Чудин Слуцкого уезда. На сегодняшний день это единственный такой белорусский артефакт. Представлено его описание, а также дан краткий обзор других календарей схожего типа и показаны предпосылки для формирования и распространения подобных артефактов на территории Беларуси. Отдельно рассмотрена знаковая система, используемая для обозначения праздничных дней и периодов сельскохозяйственных работ, которые соотносятся с календарной традицией региона. На основании полученных данных сделаны выводы о местном происхождении календаря-посоха.

Ключевые слова: резной деревянный календарь; народный календарь; праздники; знаковая система.

Благодарность. Авторы выражают благодарность доктору исторических наук заместителю директора по научной и инновационной работе Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси С. П. Витязю за помощь в организации командировки для исследования календаря в Российском этнографическом музее,

Образец цитирования:

Бутаў ІС, Скварчэўскі ДВ. Традыцыйны беларускі драўляны календар са Слуцкага павета. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя*. 2021;3:97–110. <https://doi.org/10.33581/2520-6338-2021-3-97-110>

For citation:

Butov IS, Skvarcheuski DV. Traditional Belarusian wooden calendar from Sluck County. *Journal of the Belarusian State University. History*. 2021;3:97–110. Belarusian. <https://doi.org/10.33581/2520-6338-2021-3-97-110>

Авторы:

Илья Станиславович Бутков – кандидат сельскохозяйственных наук; независимый исследователь.

Дмитрий Вячеславович Скворчевский – кандидат исторических наук; доцент кафедры истории Беларуси древнего времени и средних веков исторического факультета.

Authors:

Ilya S. Butov, PhD (agricultural science); independent researcher.

illiabutov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3187-3552>

Dzmitry V. Skvarcheuski, PhD (history); associate professor at the department of Belarus history of the ancient time and the Middle Ages, faculty of history.

skvarcheuski@inbox.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6855-0867>

а также научному сотруднику высшей категории отдела этнографии русского народа Российского этнографического музея О. Г. Барановой за возможность ознакомиться с экспонатом и оказанные консультации.

ТРАДЫЦЫЙНЫ БЕЛАРУСКІ ДРАЎЛЯНЫ КАЛЯНДАР СА СЛУЦКАГА ПАВЕТА

I. С. БУТАЎ^{1*}, Д. В. СКВАРЧЭЎСКІ^{2*}

^{1*}Незалежны даследчык, г. Мінск, Беларусь

^{2*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Адзначана, што разьбяныя драўляныя календары выкарыстоўваліся многімі народамі з эпохі Сярэднявечча да пачатку XX ст. І калі скандынаўскія даволі добра вивучаны, то пра існаванне ў беларусаў падобных календароў доўгі час не было вядома. У Расійскім этнаграфічным музеі захоўваецца разьбяны драўляны каляндар-посах з в. Чудзін Слуцкага павета. На сённяшні дзень гэта адзіны такі беларускі артэфакт. Прадстаўлена яго апісанне, а таксама зроблены кароткі агляд іншых календароў сроднага тыпу і паказаны перадумовы для фарміравання і пашырэння падобных артэфактаў на тэрыторыі Беларусі. Асобна разгледжана знакавая сістэма, якая выкарыстоўваецца для пазначэння святочных дзён і перыядаў сельскагаспадарчых работ, што суадносяцца з каляндарнай традыцыяй рэгіёна. На падставе атрыманых звестак зроблены высновы пра мясцовае паходжанне календара-посаха.

Ключавыя словы: разьбяны драўляны каляндар; народны каляндар; святы; знакавая сістэма.

Падзяка. Аўтары выказваюць падзяку доктару гістарычных навук намесніку дырэктара па навуковай і інавацыйнай рабоце Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі С. П. Віцяню за дапамогу ў арганізацыі камандзіроўкі для даследавання календара ў Расійскім этнаграфічным музеі, а таксама навуковаму супрацоўніку вышэйшай катэгорыі аддзела этнаграфіі рускага народа Расійскага этнаграфічнага музея В. Г. Баранавай за магчымасць азнаёміцца з экспанатам і аказаныя кансультацыі.

TRADITIONAL BELARUSIAN WOODEN CALENDAR FROM SLUCK COUNTY

I. S. BUTOV^a, D. V. SKVARCHEUSKI^b

^aIndependent researcher, Minsk, Belarus

^bBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

Corresponding author: D. V. Skvarcheuski (skvarcheuski@inbox.ru)

Carved wooden calendars were known to many peoples from the Middle Ages to the beginning of the 20th century. For example, the Scandinavian ones are well enough studied, but about the existence of such calendars among Belarusians wasn't known for a long time. The Russian Museum of Ethnography has a carved calendar from the Sluck County. Today it is the only such Belarusian artifact. The article presents a description of a carved wooden calendar from the Čudzin Village, Sluck County. A brief overview of other calendars of a similar type is shown. The prerequisites for the formation and distribution of such artifacts on the territory of Belarus were studied. The article discusses the sign system used to designate holidays and working periods, which correlate with the calendar tradition of the region. Based on the data obtained, the authors draw conclusion about the local origin of the calendar.

Keywords: carved wooden calendar; folk calendar; feast days; graphic sign system.

Acknowledgements. The authors are grateful to doctor of science (history) deputy director for scientific and innovative work of the Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches of the National Academy of Sciences of Belarus S. P. Vitsiaz for his help in organising a visit to study the calendar at the Russian Museum of Ethnography and to researcher of the highest category at the department of ethnography of Russian people of the Russian Museum of Ethnography O. G. Baranova for providing the opportunity to explore the artifact and for the consultations.

Уводзіны

Разьбяныя драўляныя календары, якія маюць выгляд бруска ці кія з нанесенымі на іх засечкамі і адмысловымі знакамі, вядомы на тэрыторыі краін Скандынавіі (мал. 1) [1], Прыбалтыкі [2], Рускай Поўначы [3; 4],

Балгарыі [5] і ў іншых рэгіёнах. Звычайна назвы месяцаў на паверхні такіх календароў не падпісаны, а адмысловай сістэмай засечак пазначаны дні, тыдні, месяцы і нерухомыя царкоўныя святы [6; 7, с. 3].

У той жа час практычна нічога невядома пра беларускія драўляныя календары. Пра іх выкарыстанне на тэрыторыі Рэчыцкага Палесся ў канцы XIX – пачатку XX ст. згадаў этнограф Ч. Пяткевіч. Ён адзначаў, што на Палессі на кляновых кіях насякалі шчаслівыя дні, а таксама выраблялі кіі з лясчыны, на якіх выразалі працоўныя дні [8, с. 278–279]. Гэта ўжо не былі календары ў поўным сэнсе слова, аднак дадзеныя факты сведчаць пра імавернасць існавання ў сялянскім асяроддзі разьбяных драўляных календароў. Таксама ў літаратуры ёсць згадкі пра так званы карэц-браціну (выяўлены ў Гродне, але да гэтага, магчыма, экспанаваны ў музеі Магілёва) з меркаванымі выявамі знакаў задзяка альбо сімвалічнымі выявамі месяцаў. Па розных ацэнках, ён датуецца IX–XII ці нават XVI ст. [9, с. 363–365; 10; 11]. Гэтым фактычна і абмяжоўваюцца вядомыя звесткі пра існаванне драўляных календароў на тэрыторыі Беларусі.

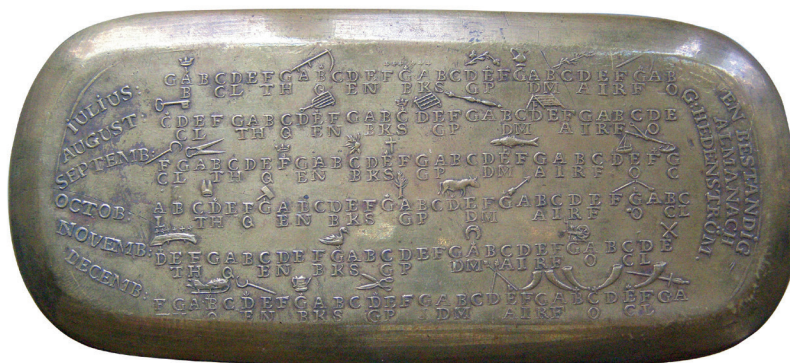
Асобна трэба сказаць пра табакерку-каляндар з калекцыі Віцебскага абласнога краязнаўчага музея (мал. 2), якая была выраблена ў Швецыі ў 1812 г. Асаблівасць падобных табакерак-календароў заключаецца ў тым, што яны генетычна звязаны са скан-

дынаўскімі рунічнымі календарамі XVI–XVII стст. Дадзеная сувязь выразна прасочваецца ў аднолькавай структуры (пазначэнні дзён, свят, месячнага цыкла) і ў выкарыстанні адных і тых жа адмысловых сімвалаў для пазначэння святочных дзён. Акрамя таго, як можна ўбачыць на прадмеце з калекцыі музея ў Віцебску, табакерка ўспрымалася як рунічны каляндар, пра што сведчыць наяўнасць адпаведнага тэрміна (*Runstav*) у надпісе на табакерцы: *Runstafwen Forswenskad*. Першая падобная табакерка-каляндар была зроблена ў Швецыі ў 1787 г., а наступныя вырабы выпускаліся ў 1794, 1802, 1812 і 1827 гг. На верхняй крышцы табакеркі змяшчаецца каляндар на першае паўгоддзе (студзень – чэрвень), а на адваротным баку – на другое (ліпень – снежань). Злева падпісаны назвы месяцаў, а сам каляндар арганізаваны ў тры радкі. Сярэдні радок з’яўляецца асноўным і ўтрымлівае паўторны шэраг літар A, B, C, D, E, F, G, якія пазначаюць дні тыдня, у колькасці ад 28 да 31 у залежнасці ад месяца. У верхнім радку размяшчаюцца ўмоўныя знакі для святочных дзён, а ў ніжнім – літары і кропкі, якія выкарыстоўваюцца для пазначэння месячнага календара [12, с. 83–84].

Мал. 1. Рунічныя драўляныя календары на гравюры О. Магнуса з кнігі «Historia de gentibus septentrionalibus» (1555)

Fig. 1. Runic wooden calendars engraved by O. Magnus from the book «Historia de gentibus septentrionalibus» (1555)

Мал. 2. Адзін з бакоў табакеркі-календара з калекцыі Віцебскага абласнога краязнаўчага музея (фота В. Ануфрыевай)

Fig. 2. One of the sides of the snuffbox-calendar from the collection of the Vitebsk Regional Museum of Local Lore (photo by O. Anufrieva)

Дадзены артэфакт, безумоўна, не можа характарызаваць традыцыйны беларускі каляндар. Аднак можна дапусціць магчымасць пэўнага ўплыву падобных вырабаў на стварэнне сялянамі ўласных календароў праз капіраванне структуры і асобных элементаў і іх перапрацоўку з улікам мясцовай спецыфікі. Падобным чынам скандынаўскія рунічныя календары былі адаптаваны ў XVII ст. да каляндарных традыцый Літвы [2, с. 339–343].

Нягледзячы на абмежаванасць звестак пра беларускія драўляныя календары, ёсць адзін артэфакт, пра які доўгі час не было вядома. Яшчэ на пачатку XX ст. знакаміты этнограф А. Сержпутоўскі выявіў на тэрыторыі Слуцкага павета драўляны кій з засечкамі, тыпалагічна блізкі да паўночных календароў, і перадаў яго ў Расійскі этнаграфічны музей (РЭМ). Калі не лічыць кароткай згадкі пра існаванне дадзенага экспаната ў дысертацыі Д. Скварчэўскага¹ ў 2016 г., у навуковы абарот інфармацыя пра яго была ўведзена толькі ў 2020 г. В. Баранавай і В. Сядых на

канферэнцыі «Экспедыцыя працягласцю ў жыццё. Актуальныя пытанні археалогіі і нумізматыкі Беларусі і сумежных рэгіёнаў», прысвечанай памяці археолага А. Плавінскага. У выніковай публікацыі дэталёва апісаны каляндар², патлумачаны яго структура і прынцып выкарыстання, зроблена спроба атрыбуцыі экспаната, аднак фактычна не закрануты пытанні, што датычацца гісторыка-культурных аспектаў выкарыстання артэфакта [13]. Аднак, мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца інтэрпрэтацыя календара з калекцыі РЭМ у кантэксце іншых вядомых разьбяных календароў, а таксама беларускай традыцыйнай культуры і народнай каляндарнай традыцыі ў прыватнасці.

Першасны агляд і апісанне выкананы І. Бутавым непасрэдна падчас працы з артэфактам у РЭМ. Праверка атрыманых звестак і наступнае вывучэнне календара ажыццяўляліся па фотаздымках і прамалёўцы, зробленай Д. Собаль наўпрост з экспаната ў РЭМ.

Асноўная частка

Драўляны каляндар са Слуцкага павета экспануецца ў РЭМ у раздзеле, прысвечаным Беларусі (мал. 3). Паводле запісу ў калекцыйным вопісе РЭМ № 3792,

ён быў атрыманы ў падарунак ад А. Сержпутоўскага этнаграфічным аддзелам музея ў 1918 г., а да гэтага знаходзіўся ў в. Чудзін Круговіцкай воласці

Мал. 3. Каляндар са Слуцкага павета (у цэнтры) у экспазіцыі РЭМ (фота І. Бутава)

Fig. 3. Calendar from Sluck County (in centre) in the Russian Museum of Ethnography exposition (photo by I. Butov)

¹Скварчэўскі Д. В. Фарміраванне і развіццё астранамічных ведаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XIV–XVII стст. : дыс. ... канд. гіст. навук. Мінск, 2016. С. 33.

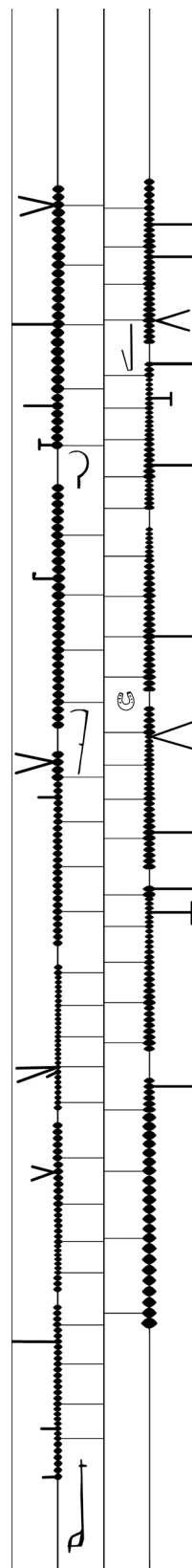
²Варта звярнуць увагу на тэхнічную недакладнасць, якая прысутнічае ў дадзенай публікацыі. У прамалёўцы календара няма адзнак свят 8 і 14 верасня, хаця пры гэтым святы згадваюцца ў тэксце артыкула.

Слуцкага павета Мінскай губерні (зараз аграгарадок Чудзін Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці). У нататцы № 3792-9 да гэтага запісу адзначана, што каляндар «представляет собой четырехгранную деревянную трость (дл. 1,12 м), на которой сделаны нарезки на каждый день в течение високосного года с обозначением воскресных и праздничных дней и знаки: соха, коса, серп, цеп и подкова» [13, с. 705]. Хутчэй за ўсё, каляндар быў выразаны ў XIX ст., але з ранейшага ўзору.

Драўляны каляндарны кій са Слуцкага павета (мал. 4) падзелены вертыкальнымі лініямі на 26 частак. Кожная частка адпавядае тыдню. Такім чынам, адзін бок кія змяшчае паўгоддзе з сакавіка па жнівень, а другі – з верасня па люты. Зверху з аднаго боку ёсць засечкі, што пазначаюць дні. На грані, якая змяшчае месяцы з сакавіка па жнівень, лік дзён вядзецца злева направа, на грані, якая змяшчае месяцы з верасня па люты, – справа налева, пры гэтым каляндар трэба паварочваць ад сябе. Лік вядзецца па засечках, размешчаных на гранях з пазначэннем свят – першай і трэцяй. На другой і чацвёртай гранях засечкі згрупаваны па 7 (адпавядаюць тыдню) і па 30–31 (адпавядаюць месяцу), тыдні падзелены між сабой 52 простымі вертыкальнымі лініямі, што ідуць у процілеглы бок ад знака (адпавядаюць колькасці тыдняў у годзе). Вертыкальныя лініі, якія размяжоўваюць тыдні, размешчаны на нядзелях, а паміж месяцамі пакінуты прамежкі каля 1 см.

Выявы сельскагаспадарчых прылад можна суаднесці з адпаведным працоўным перыядам: саха – вясна, коса і серп – лета, падкова – восень, цэп – зіма. Першая выява, саха, знаходзіцца паміж 1 і 6 сакавіка (мал. 5, а). Паміж 27 чэрвеня і 4 ліпеня размешчаны знак касы (гл. мал. 5, б), паміж 25 ліпеня і 1 жніўня – сярпа (гл. мал. 5, в), паміж 27 кастрычніка і 3 лістапада – падковы (гл. мал. 5, г), а паміж 29 снежня і 5 студзеня – цэпа (мал. 6). Падобныя выявы сустракаюцца на пераважнай большасці вядомых драўляных календароў у краінах Паўночнай Еўропы, аднак трэба адзначыць, што звычайна іх значна больш, практычна кожнае свята можа атрымліваць сваё графічнае ўвасабленне. У гэтым плане беларускі каляндар досыць бедны на адмысловыя выявы, але ў дадатак да іх для пазначэння свят выкарыстана не ідэнтыфікаваная да канца сістэма знакаў на бакавых гранях (малыя і доўгія рыскі, касыя рыскі, знак, падобны на літару Т, знакі ў выглядзе лацінскай літары V і г. д.). Умоўна ўсе знакі можна падзяліць на асноўныя, якія служаць для вызначэння гадавых свят, і дадатковыя, якія маркіруюць перыяды галоўных штогадовых сельскагаспадарчых работ.

Мал. 4. Выявы на гранях календара
(прамалёўка Д. Собаль)

Fig. 4. Images on the edges of the calendar
(drawing by D. Sobal)

Мал. 5. Выявы на календары:
a – саха; *б* – каса; *в* – серп; *г* – падкова (фота I. Бутава)
 Fig. 5. Images on the calendar:
a – plow; *b* – scythe; *c* – sickle; *d* – horseshoe (photo by I. Butov)

Мал. 6. Выява цэпа (фота I. Бутава)
 Fig. 6. Image of a beater (photo by I. Butov)

На другой і чацвёртай бакавых гранях кія мы налічылі 365 засечак, што адпавядае колькасці дзён у звычайным, невысакосным, годзе. Аднак паколькі А. Сержпутоўскі пісаў пра «высакосны год», мабыць, ён меркаваў, што засечак усё ж 366. Невядома, абапіраўся вучоны на звесткі дарыльшчыка календара або падлічыў іх сам і спыніўся на такой лічбе. Як бы там ні было, пацвердзіць меркаванне А. Сержпутоўскага паўторным пералікам мы не змаглі. Акрамя таго, усе адзначаныя на календары святы з'яўляюцца нерухомымі, таму ён будзе актуальным і можа аднолькава выкарыстоўвацца і ў невысакосных, і ў высакосных гады. Па гэтай прычыне само пытанне пра дакладнасць звестак А. Сержпутоўскага не з'яўляецца прынцыповым і істотным для разумення календара. Улічваючы вышэйсказанае, а таксама наяўнасць адзнак менавіта для 365 дзён, адносіць выраб дадзенага артэфекта да аднаго з высакосных гадоў XIX ст. (1824, 1852 ці 1880), як гэта зрабілі В. Баранава і В. Сядых [13, с. 705], з нашага пункта гледжання, некарэктна. З аднаго боку, можна дапусціць імавернасць вырабу календара ў нейкі высакосны год, хаця пры гэтым сам артэфект будзе адлюстроўваць звычайны год. Аднак згаданая вышэй версія грунтуецца на тым, што і календар, і дата яго вырабу з'яўляюцца высакоснымі, але, як ужо было сказана, у разглядаемым артэфекце пазначаны 365 дзён, а гэта сведчыць пра адлюстраванне менавіта звычайнага года.

Новы год у найбольш пашыраных тыпах разьбяных календароў з іншых праваслаўных рэгіёнаў мог пачынацца ці з 1 сакавіка, ці з 1 верасня, што адпавядае архаічнай вясковай традыцыі [7, с. 3]. Як адзначаў В. Сразнеўскі, адлік года на разьбяных «усходніх праваслаўных» календары па большай частцы вядзецца з 1 сакавіка [14, с. 72]. Пачатак года на гродненскім календарным каўшы таксама знаходзіцца ў сакавіку. На думку С. Віцязя, навагодня дата адпавядае перыяду вясновага раўнадзенства [10, с. 92–93]. У вывучаемым намі календары год адлічваецца з сакавіка, на што ўказвае месцазнаходжанне месяца на пачатку грані з левага боку [13, с. 705].

Калі адлічваць год з 1 сакавіка, то ў календары са Слуцкага павета ў межах кожнага месяца вылучаюцца знамямі наступныя даты³ (гл. табліцу).

Святы і знакі для іх пазначэння на календары з в. Чудзін Слуцкага павета

Feast days and signs to mark them on the calendar from the Čudzin Village, Sluck County

Дзень	Царкоўнае свята	Народная назва	Умоўны знак
Сакавік (перыяд з 1 па 6 сакавіка пазначаны <i>сахой</i>)			
1	Прападобнай мучаніцы Еўдакіі	Аўдокі (Аўдакей)	
9	Святых сарака мучанікаў Севасцыйскіх	Саракі	
25	Благавешчанне Прасвятой Багародзіцы	Благавешчанне	
Красавік			
23	Святога велікамучаніка Георгія Пераможцы	Юрэй (Юр'я)	
Май			
8	Апостала і евангеліста Іаана Багаслова	Мікольны Іван (Іван Веснавы)	
9	Перанясенне мошчаў свяціцеля і цудатворца Мікалая з Мір Лікійскіх у Бар	Мікола	

³Царкоўныя святы прадстаўлены з захаваннем традыцыйнага для рэлігійных тэкстаў напісання. Народныя назвы свят пададзены максімальна блізка да тых, якія існавалі ў першай палове XX ст. у Слуцкім павеце і Усходнім Палессі. Яны прыводзяцца паводле публікацый Ч. Пяткевіча [8], А. Сержпутоўскага [15], С. Талстой [16], К. Машыньскага [17].

Дзень	Царкоўнае свята	Народная назва	Умоўны знак
Чэрвень (перыяд з 27 чэрвеня па 4 ліпеня пазначаны <i>касой</i>)			
24	Нараджэнне слаўнага Прарока, Прадцечы і Хрысціцеля Гасподняга Іаана	Купало (Іван Купальны)	
29	Слаўных і ўсяхвальных першавярхоўных апосталаў Пятра і Паўла	Пятро	
Ліпень (перыяд з 25 ліпеня па 1 жніўня пазначаны <i>сярпом</i>)			
20	Прарока Іліі	Ілля	
Жнівень			
1	Вынясенне пачэсных дрэў Жыватворнага Крыжа Гасподняга	Макавей	
6	Праабражэнне Госпада Бога і Збавіцеля нашага Ісуса Хрыста	Іспас	
15	Успенне Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзевы Марыі	Усьпленне	
29	Усекнавенне галавы Прарока, Прадцечы і Хрысціцеля Гасподняга Іаана	Галавасек	
Верасень			
8	Нараджэнне Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзевы Марыі	Багатнік	
14	Уздзвіжанне Пачэснага і Жыватворнага Крыжа Гасподняга	Звіжанне	
26	Спачын апостала і евангеліста Іаана Багаслова	Багаслоў	
Кастрычнік (перыяд з 27 кастрычніка па 3 лістапада пазначаны <i>падковай</i>)			
1	Пакроў Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзевы Марыі	Пакровы (ці Пакрава)	
8	?	?	
22	Казанскай іконы Божай Маці	Казанская	

Заканчэнне табліцы
Ending table

Дзень	Царкоўнае свята	Народная назва	Умоўны знак
Лістапад			
21	Увядзенне ў храм Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзевай Марыі	Звездзенне	
Снежань (перыяд з 29 снежня па 5 студзеня пазначаны <i>цэпам</i>)			
6	Свяціцеля Мікалая, архіепіскапа Мір Лікійскіх, чудатворца	Мікола	
25	Нараджэнне Госпада Бога і Збавіцеля нашага Ісуса Хрыста	Першая Каляда (Ражство)	
Студзень			
1	Святога Васіля Вялікага	Другая Каляда (Васілье)	
6	Святое Богаяўленне; Хрышчэнне Госпада Бога і Збавіцеля нашага Ісуса Хрыста	Трэцяя Каляда (Вадохрышчэ)	
Люты			
2	Стрэчанне Госпада Бога і Збавіцеля нашага Ісуса Хрыста	Грамніцы	

Заўвага. Знакам ? пазначана спрэчная інтэрпрэтацыя.

Як можна заўважыць, у разглядаемым календары адлюстраваны выключна нерухомыя святы, характэрныя для праваслаўнай царквы і вядомыя ў народнай традыцыі рэгіёна, з якога паходзіць артэфакт. Адзіная пазнака, што выклікае цяжкасці ў інтэрпрэтацыі, адносіцца да 8 кастрычніка. Паводле меркавання В. Баранавай і В. Сядых, яна адпавядае дню памяці святых Айцоў VII Сусветнага сабору [13, с. 707]. У той жа час варта звярнуць увагу, што гэтыя свята не прадстаўлена ў беларускім народным календары, таму яго прысутнасць выглядае малаімавернай з-за малой значнасці. Акрамя таго, нельга не звярнуць увагу на тое, што дзень памяці святых Айцоў VII Сусветнага сабору з'яўляецца рухомым і можа адзначацца не толькі 8 кастрычніка, але і ў іншыя даты.

З улікам таго, што ў дадзеным артэфакце прадстаўлены толькі нерухомыя святы, то пазначэнне на ім гэтага царкоўнага свята лічым немагчымым.

У цэлым у беларускім народным календары 8 кастрычніка фактычна ніяк не адлюстравана. Ёсць адзіная згадка ў літаратуры, што ў гэты дзень адзначаецца прысвятак Трыфана і Пелагеі, які ўвасабляе надыход халоднай пары і патрэбу рыхтаваць зімовае адзенне: «Трыфан, Пелагея золкім ветрам вее», «Трыфан кажух латае, Палагея рукавічкі вяжа» [18, с. 158]. Між тым вядомасць дадзенага свята сярод беларусаў іншымі крыніцамі не пацвярджаецца. Апрача таго, гэтыя занадта дробны прысвятак, які вылучаецца сярод астатніх адлюстраваных у календары значных свят. Грунтуючыся на гэтым, мы

не бяромся сцвярджаць, што тут маецца на ўвазе менавіта прысвятка Трыфана і Пелагеі. Застаецца пад пытаннем, чаму ў календары адзначана 8 кастрычніка. Магчыма, гэта пазнака актуальнага для мясцовай супольнасці лакальнага фэсту, які ўзнік не на падставе царкоўнага свята, а ў выніку нейкага цудоўнага прэцэдэнта ці надзвычайнай сітуацыі. Наяўнасць дадзенай даты можна вылучыць у якасці адметнай асаблівасці разьбянога календара з в. Чудзін Слуцкага павета.

В. Баранава і В. Сядых адзначаюць спецыфіку святачнага шэрагу календара: у адрозненне ад большасці іншых на ім адсутнічаюць пазначэнні дзён шанавання мясцовых святых [13, с. 707]. Як пісаў пра разьбяныя календары М. Канстанцінаў, «при полном числе непереходящих двенадцатых и почти сходном списке великих праздников едва ли не в каждом деревянном экземпляре отмечены разные имена восточных и особенно русских святых» [6, с. 88]. Як бачна, вывучаемы календар з'яўляецца выключэннем. Відаць, тут варта шукаць мноства прычын. Выкажам некалькі здагадак, якія могуць патлумачыць дадзеную асаблівасць. Па-першае, на календары адлюстраваны найбольш значныя гадавыя святы, якія маюць важнае значэнне ў беларускай народнай культуры. Гэтыя святы спалучаюць дахрысціянскія і хрысціянскія звычаі, а таксама самі па сабе сталі грунтам для наступнай міфалагізацыі. Адзначаныя на календары святачныя даты з'яўляюцца маркерамі асноўных прыродных сезонаў і перыядаў сельскагаспадарчых работ. Дні шанавання мясцовых святых у гэтым плане з'яўляюцца другаснымі, яны прыходзяцца на даты, якія не іграюць значнай ролі ў сакральным і гаспадарчым гадавым цыкле мясцовага традыцыйнага грамадства, а таму не знайшлі адлюстравання ў вывучаемым разьбяным календары. Па-другое, на адсутнасць у ім дзён шанавання мясцовых святых таксама можа ўплываць рэгіянальны фактар: у пэўным населеным пункце і лакальнай супольнасці, у якой ствараўся календар, шанаванне гэтых святых не было характэрна.

Хоць сімвалы, што пазначаюць святы, і маюць стылістычнае падабенства са знакамі на іншых календары, прамых супадзенняў і аналагаў, якія дазваляюць казаць пра запазычванні ці агульную традыцыю, не выяўлена. Гэта можа сведчыць пра існаванне ўласна распрацаванай арыгінальнай сістэмы пазначэння святачных дзён.

На жаль, не ўсе знакі, якія выкарыстоўваюцца для тых ці іншых свят, маюць зразумелую семантыку, але пэўныя заканамернасці можна выявіць. Доўгая прамая лінія пазначае дванадзясятны гасподні і багародзічныя святы праваслаўнай царквы, да якіх стваральнік календара таксама далучае святы Пакровы і Казанскай іконы Божай Маці, што адпавядае праваслаўнай традыцыі лічыць іх багародзічнымі.

Аднак можа ўзнікнуць пытанне: «Чаму такі ж самы знак пазначае 1 студзеня?» Тут справа можа быць у асаблівасцях інтэрпрэтацыі свята Васіля Вялікага, якое злучаецца са святам Абразання. Апошнія свята, у сваю чаргу, з'яўляецца гасподнім (хоць і не дванадзясытым), а такія святы на календары пазначаюцца якраз доўгай прамой лініяй. Гэта сведчыць пра тое, што разьбяр ці даволі добра ведаў праваслаўны календар, ці карыстаўся нейкім правільным узорам.

Другая выразная група свят пазначаецца знакам у выглядзе лацінскай літары V. Гэта дні шанавання значных святых – Георгія Пераможцы, Мікалая, Пятра і Паўла, Іаана Хрысціцеля, Іаана Багаслова. Можна звярнуць увагу на даты 8 і 9 мая, якія хоць і прысвечаны Іаану Багаслову (кароткая нахіленая рыска) і святому Мікалаю (нахіленая літара V), але ў дадзеным выпадку маюць крыху адрознае пазначэнне, што паказвае на сувязь гэтых свят у народнай культуры: дзень Іаана Багаслова лічыўся ў народзе папярэднім святу Мікалая, таму нават зваўся Мікольны Іван, Бацька Міколы. Адметна, што наступныя дні шанавання гэтых святых, якія прыпадаюць на розныя няблізкія паміж сабой даты, на календары пазначаны ўжо стандартным знакам у выглядзе літары V.

Выключэннем з'яўляецца свята Нараджэння Іаана Хрысціцеля, пазначанае сімвалам, бліжэй да тых, якія адносяцца да 1 і 9 сакавіка. Паводле царкоўнай традыцыі, яны не маюць прамой сувязі, за выключэннем таго, што прысвечаны святым, якія прынялі пакутніцкую смерць. У той жа час свята Усекнавенне галавы Іаана Хрысціцеля таксама пазначаецца стандартным знакам у выглядзе літары V.

Іншыя знакі ўжо не дэманструюць падобнай сістэмнасці. Зразумелым з'яўляецца выкарыстанне выявы крыжа, а не доўгай лініі для пазначэння Хрышчэння (6 студзеня). Заўважым яшчэ, што знак, якім пазначана 8 кастрычніка (неідэнтыфікаванае свята), амаль дакладна супадае са знакам, выкарыстаным для свята Макавей (1 жніўня). Імаверна, гэта можа быць сведчаннем наяўнасці нейкай сувязі паміж двума датамі, але выяўлены аспект пакуль застаецца нераскрытым.

Таксама можна з асцярожнасцю патлумачыць знак, што нагадвае сякеру і пазначае дзень памяці святога Іллі (20 ліпеня). У іканаграфіі нярэдка святы Ілля адлюстраваны з мячом у руцэ, што звязана з сюжэтам пакарання жрацоў Ваала. Магчыма, сімвалічная выява сякеры ў дадзеным выпадку з'яўляецца народным пераасэнсаваннем выявы зброі святога. У якасці паралелі можна адзначыць, што на скандынаўскіх календары таксама сустракаецца пазнака свята ў выглядзе сякеры. Яна адносіцца да дня памяці святога Олафа (29 ліпеня) [19, р. 317].

У сваю чаргу, сімволіка выяў сельскагаспадарчых прылад на календары вельмі прызрыстая і зразуме-

лая. Такім чынам маркіруюцца поры года і перыяды асноўных сельскагаспадарчых работ: саха – вясна, аранне; каса – лета, нарыхтоўка сена; серп – мяжа лета і восені, збор ураджаю; падкова – мяжа восені і зімы, зімовае падкоўванне коней; цэп – зіма, малацьба. Мы бачым сімвалічнае адлюстраванне ўсяго земляробчага цыкла. Таксама можна дапусціць і пэўнае магічнае значэнне дадзеных знакаў. Варта звярнуць увагу на апісаны А. Сержпутоўскім звычай у рэгіёне, адкуль паходзіць каляндарны кій. На свята Хрэсцы (сярэдзіна (серада на чацвёртым тыдні) Вялікага посту) на хлебце выпякалі крыжык, саху, барану, серп і іншыя гаспадарчыя рэчы [15, с. 192]. Дадзены звычай можна разглядаць у кантэксце рытуальнага праграмавання сельскагаспадарчага года: стварэнне выяў прылад працы сімвалічна ўзнаўляе адпаведныя перыяды работ, што накіравана на іх паспяховую рэалізацыю.

У цэлым суаднясенне каляндарных перыядаў з пэўнымі відамі работ было пашыранай з'явай у еўрапейскіх краінах аж да позняга Сярэдняв'яку і Новага часу. Беларускія землі не з'яўляюцца выключэннем. У якасці прыкладу можна ўспомніць верш Сімяона Полацкага «*Miesieci 12 następują*» («Наступаюць 12 месяцаў»), дзе апісваецца паслядоўная змена месяцаў і знакаў задыяка, якія ім адпавядаюць. Кожны месяц, у сваю чаргу, характарызуецца вызначаным для гэтага часу відам заняткаў. Пра-сочваецца магчымасць уплыву знакаў задыяка на зямныя падзеі [20, с. 127–128]. Каляндарны цыкл гравюр А. Тарасевіча з кнігі «*Rosarium et Officium Beatae Mariae Virginis...*» (1672) таксама дэманструе сімвалічную сувязь месяцаў, знакаў задыяка і пэўных відаў работ. Акрамя таго, сярод беларускіх валачобных песень ёсць асобная група песень, якія адлюстроўваюць народны каляндар. У іх апісваецца паслядоўнасць свят і іх святых апекуноў, якія выконваюць тую ці іншую сельскагаспадарчую работу, у тым ліку аранне, касьбу, жніво, малацьбу [21, с. 108–184]. Такім чынам, разьбяны драўляны каляндар са Слуцкага павета знаходзіцца ў рэчышчы гэтай даўняй традыцыі.

Разгледжаныя выявы на календары цалкам адпавядаюць мясцовым рэаліям, пры гэтым варта адзначыць пэўныя паралелі са знакамі на скандынаўскіх рунічных календарых, на якіх адлюстраваны тыя ж самыя сельскагаспадарчыя прылады ў тыя ж перыяды года. З аднаго боку, дадзенае падабенства можна патлумачыць блізкамі ўмовамі для вя-дзення гаспадаркі, а з іншага – нельга выключаць пэўнага запазычвання, але не наўпрост з разьбяных рунічных календароў XVI–XVII стст., а са шведскіх

каляндарных табакерак XIX ст., якія сяляне, цалкам верагодна, маглі бачыць. У прыватнасці, на такую імавернасць паказвае выява падковы. Яна рэдка сустракаецца на іншых драўляных календарых, вядомых у праваслаўных рэгіёнах⁴, але затое прысутнічае сярод знакаў на скандынаўскіх рунічных календарых і табакерах: перавернутая падкова пазначае 19 лістапада, што звязваецца з вобразам святага Марціна, які ў іканаграфіі часта малюецца вершнікам, а таксама з патрэбай падкоўваць коней перад марозным і слізкім надвор'ем [19, р. 326]. Калі дапускаць імавернасць запазычвання, то відавочна, што беларускі селянін, разьбяр календара, выбраў толькі тыя знакі, якія адпавядаюць мясцовым рэаліям.

Разглядаючы каляндар са Слуцкага павета, нельга абысці ўвагай і магчымым культурным паралелі і перадумовы для фарміравання і распаўсюджвання такога тыпу артэфактаў для ўліку часу на тэрыторыі Беларусі. Як адзначала ў 1938 г. К. Крыварукава з с. Ям Пскоўскай вобласці, час раней «считали по неделям» і «на станы *“зарубочкам и крючочкам отмечали”*»⁵ (тут і далей курсіў наш. – І. Б., Д. С.). Тут ужо згадваліся сведчанні пра тое, што на тэрыторыі Беларусі таксама практыкаваліся падобныя спосабы складання календароў. Апрача гэтага, М. Анімеле ў працы «Быт белорусских крестьян» пісаў: «Замечают, что в этот день [1 января] – “день ужó пабóльші́й на гусіную лапку”. Причина сравнения прибыли дня вот какая: любознательные хозяева *засекают на стене* края последнего луча заходящего солнца и первого восходящего; солнце, поднимаясь выше на небосклоне, восходя и заходя позднее или ранее против того дня, когда *сделаны были заметки*, подвигает взад или вперед и края лучей своих, падающих на стену; а как *заметки делаются в самый кратчайший день*, т. е. 10 декабря, то к 1 января день, без сомнения, уже значительно увеличится, солнце зайдет не на том уже месте, где заходило прежде, и луч его, падавший краем на заметку, подвинется далее; небольшое пространство этого передвижения лучей, будучи длиною приблизительно в гусиную лапку, и подало повод к упомянутому сравнению» [22, с. 228]. Як бачна, падобны спосаб лічэння і нанясення каляндарных адзнак быў пашыраны сярод беларускіх сялян.

Засечкі на календары са Слуцкага павета, якія пазначаюць колькасць дзён, аналагічны засечкам на касцяных падліковых бірках, знойдзеных пры раскопках у Брэсце (датуецца канцом XII – пачаткам XIV ст.). Дзве такія біркі знаходзяцца ў экспазіцыі археалагічнага музея «Бярэсце». На грані рабра

⁴У літаратуры намі выяўлена адна згадка пра тое, што піктаграма ў выглядзе падковы і малатка выкарыстоўвалася для пазначэння свята Пакровы (1 кастрычніка) і азначала перакоўку коней на зімовыя падковы [6, с. 111].

⁵Eesti Kirjandusmuus. Eesti Rahvaluule Arh. (ERA). Vene 12, 304 (12). (Цытата прыводзіцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.)

жывёлы нанесены трохкутныя засечкі. На адной з бірак пазнакі прысутнічаюць толькі з аднаго боку, а на другой – з абодвух бакоў [23, с. 284–285]. Агульны выгляд засечак сведчыць пра выкарыстанне самага простага і зручнага спосабу нанясення пазнак і дадаткова гаворыць на карысць мясцовага паходжання вывучаемага календара, хоць увогуле падобныя біркі вядомы ў перыяды Сярэдневякоўя і Новага часу як на тэрыторыі Заходняй Еўропы, так і ў Старажытнай Русі. Вывучаючы апошнія, П. Каласніцын адзначае, што «зафіксавана такжа адносна большае колькасць бірок, якія змяшчаюць лічбы 29 і 30. При этом 28 и 29 встречаются чаще, чем 30. <...> Возможно, ответ кроется в том, что 28 и 29 – это число дней в месяце (лунном или календарном). Вероятно, бирки, содержащие числа, кратные семи, а также 29 и 30, использовались для календарных подсчетов...» [24, с. 272]. Дадзенае назіранне важна для вывучэння пытання паходжання разьбяных календароў і вылучэння іх рэгіянальных тыпаў.

В. Сразнеўскі выдзяляў два віды разьбяных драўляных календароў:

- паўночна-заходні (скандынаўскі);
- паўночна-ўсходні, які існаваў у розных народаў, што насялялі паўночныя рэгіёны Расійскай імперыі.

Агульнымі рысамі двух вылучаных відаў календароў аўтар называе форму (палка, брусок) і размяшчэнне ў гарызантальным радку двух шэрагаў знакаў – штодзённых і святочных. Скандынаўскія

календары з’яўляюцца больш дасканалымі, адпавядаюць патрабаванням розных каляндарных разлікаў, засноўваюцца на месячным календары. У скандынаўскіх календарых няма падзелу месяцаў, у той час як у так званых усходніх календарых месяцы вылучаюцца заўсёды. Засечкі для лічэння дзён сустракаюцца на драўляных календарых усіх рэгіёнаў, аднак на скандынаўскіх выкарыстоўваюцца рэдка і пераважна на пазнейшых узорах, тым часам як на ўсходніх сустракаюцца заўсёды. Пры гэтым форма паўночна-ўсходніх календароў таксама адрозніваецца ў залежнасці ад рэгіёна і насельніцтва: чатырохвугольная палка характэрна для ўсходнеславянскага насельніцтва, шасцігранны брусок – для комі і іншых неславянскіх народаў [14, с. 68, 73], хаця варта адзначыць, што такая форма календароў сустракаецца і сярод славянскага насельніцтва.

Да гэтага таксама трэба дадаць яшчэ некалькі характэрных рыс. Адлік года ва ўсходніх календарых часта ідзе з 1 сакавіка, а ў скандынаўскіх – з 1 студзеня. Скандынаўскі каляндар сустракаецца ў каталіцкіх і пратэстанцкіх рэгіёнах, а паўночна-ўсходні – у праваслаўных. Хоць у календарых абодвух тыпаў В. Сразнеўскі вылучаў у якасці агульнай прыкметы два шэрагі знакаў для дзён і свят, для скандынаўскіх календароў часцяком характэрна наяўнасць трох шэрагаў знакаў – дні тыдня, святы, фазы Месяца.

Заклучэнне

Разглядаючы разьбяныя драўляныя каляндары з в. Чудзін Слуцкага павета ў кантэксце адзначаных каляндарных традыцый, можна зрабіць наступныя высновы.

1. Тыпалагічна гэты каляндар можа быць аднесены да так званых паўночна-ўсходніх ці ўсходніх разьбяных драўляных календароў (паводле вызначэння В. Сразнеўскага). На карысць гэтага сведчаць форма палкі-кія, адлік новага года з 1 сакавіка, выкарыстанне насечак для пазначэння дзён, дзяленне на месяцы, размяшчэнне знакаў у два шэрагі, адсутнасць прыкмет месячнага календара (няма знакаў для пазначэння фаз Месяца).

2. Адкрытым застаецца пытанне ўплыву скандынаўскіх разьбяных календароў, у тым ліку праз знаёмства сялян са шведскімі каляндарнымі табакеркамі XIX ст., што выяўляецца ў прысутнасці на календары са Слуцкага павета знакаў для пазначэння перыядаў асноўных сельскагаспадарчых работ, характэрных для скандынаўскіх календароў.

3. На календары са Слуцкага павета адзначаны тыя святы праваслаўнага царкоўнага календара, якія былі важнымі ў народным календары дадзенай мясцовасці, скарыстаны тыповыя для рэгіёна знакі для пазначэння работ. У цэлым можна заключыць, што разгледжаны каляндар у строгім сэнсе не з’яўляецца царкоўным календаром, а адлюстроўвае найбольш значныя рэлігійныя святы, звязаныя з гадавым сельскагаспадарчым цыклам.

4. Можна выказаць здагадку, што ў аснове календара ляжыць архаічны спосаб лічэння часу, адлюстраваны ў сярэдневяковых падліковых і каляндарных бірках, а таксама ў пазнейшых этнаграфічных сведчаннях. Нягледзячы на пэўнае тыпалагічнае падабенства з іншымі артэфактамі такога тыпу, на календары са Слуцкага павета прысутнічае арыгінальная сістэма знакаў для пазначэння святочных дзён, якая, магчыма, узнікла ў папярэдніх стагоддзях і захавалася да пачатку XX ст.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Cucina C. Runes in peripheral Swedish areas. The early ethnographic literature on calendar staves in the Baltic Islands. In: Setaioli A, editore. *Apis Matina. Studi in onore di Carlo Santini*. Trieste: Edizioni Università di Trieste; 2016. p. 188–203.
2. Климка ЛА. Рунические календари в Литве. В: Гурштейн АА, редактор. *Историко-астрономические исследования. Выпуск 18*. Москва: Наука; 1986. с. 339–344.

3. Баранова ОГ. Русские деревянные календари в собрании РЭМ. *Живая старина*. 1998;3:25–28.
4. Баранова ОГ. Болгарский резной деревянный календарь. В: *Вещь в трансляции этничности. Материалы Семнадцатых Международных Санкт-петербургских этнографических чтений; 4–6 декабря 2018 г.; Санкт-Петербург, Россия*. Санкт-Петербург: ИПЦ СПГУТД; 2018. с. 297–304.
5. Koleva V, Georgiev I. A wooden calendar from Southeastern Bulgaria. *Aerospace Research in Bulgaria*. 2006;20:341–346.
6. Константинов НА. Народные резные календари. В: *Сборник музея антропологии и этнографии. Том 20*. Москва: Издательство Академии наук СССР; 1961. с. 84–113.
7. Савваитов ПИ. *О зырянских деревянных календарях и о пермской азбуке, изобретенной святым Стефаном*. Москва: Синодальная типография; 1873. 16 с.
8. Пяткевич Ч. *Рэчыцкае Палессе*. Минск: Беларускі кнігазбор; 2004. 670 с.
9. Бутов ИС. К вопросу о существовании в г. Вильно храма Юпитера-Перкуна. В: *Природное и культурное наследие: междисциплинарные исследования, сохранение и развитие. Коллективная монография по материалам VIII Международной научно-практической конференции; 28–29 октября 2019 г.; Санкт-Петербург, Россия*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ им. А. И. Герцена; 2019. с. 354–367.
10. Віцязь С. Драўляны коўш – сярэднявеквы сакральны каляндар. У: *Археалагічны зборнік. Выпуск 1*. Минск: Юніпак; 2006. с. 87–99.
11. Паньшына І. Ладдзя на хвалях часу (карэц-браціна XVI ст.). *Беларусь*. 1987;3:18Г.
12. Ануфриева ОВ. Медные табакерки военной тематики и табакерка-календарь из собрания ВОКМ. В: Савіцкі ГУ, Шышанаў ВА, Шаркоўская НЮ, рэдактары. *Віцебскія старажытнасці. Матэрыялы навуковых канферэнцый*. Минск: Нацыянальная бібліятэка; 2013. с. 81–84.
13. Баранова О, Седых В. Белорусский деревянный резной календарь из фондов Российского этнографического музея. В: Плавінскі МА, Сідаровіч ВМ, укладальнікі. *Экспедыцыя працягласцю ў жыццё. Зборнік навуковых артыкулаў памяці Аляксандра Плавінскага*. Минск: Колорград; 2021. с. 701–708.
14. Срезневский ВИ. *Северный резной календарь*. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук; 1874. 108 с.
15. Сержпутоўскі АК. *Русальная нядзеля. Прымкі і забавоны беларусаў-палешукоў*. Минск: Вышэйшая школа; 2009. 478 с.
16. Толстая СМ. *Полесский народный календарь*. Москва: Индрик; 2005. 599 с.
17. Moszyński K. *Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeszowskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego; 1928. 328 s.
18. Лозка АЮ, аўтар-укладальнік. *Беларускі народны каляндар*. Минск: Палымя; 1993. 205 с.
19. Simpson HFM. The Southesk and other rune prime-staves or Scandinavian wooden calendars. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*. 1891;25:256–332.
20. Симеон Полоцкий. *Вирши*. Минск: Мастацкая літаратура; 1990. 447 с.
21. *Валачобныя песні*. Минск: Навука і тэхніка; 1980. 559 с.
22. Анимелле Н. Быт белорусских крестьян. В: *Этнографический сборник, издаваемый Императорским Русским географическим обществом. Выпуск 2*. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца; 1854. с. 111–268.
23. Лысенко ПФ. *Берестье*. Минск: Наука и техника; 1985. 399 с.
24. Колоснищын ПП. Коллекция деревянных бирок из раскопок в Старой Руссе: опыт классификации. В: *Археология и история Пскова и Псковской земли. Семинар имени академика В. В. Седова. Материалы 59-го заседания. Выпуск 29*. Москва: Институт археологии РАН; 2013. с. 266–273.

References

1. Cucina C. Runes in peripheral Swedish areas. The early ethnographic literature on calendar staves in the Baltic Islands. In: Setaioli A, editore. *Apis Matina. Studi in onore di Carlo Santini*. Trieste: Edizioni Università di Trieste; 2016. p. 188–203.
2. Klimka LA. Runic calendars in Lithuania. In: Gurshtein AA, editor. *Istoriko-astronomicheskie issledovaniya. Vypusk 18* [Historical and astronomical research. Issue 18]. Moscow: Nauka; 1986. p. 339–344. Russian.
3. Baranova OG. [Russian wooden calendars in the collection of RME]. *Zhivaya starina*. 1998;3:25–28. Russian.
4. Baranova OG. The Bulgarian carved wooden calendar. In: *Veshch' v translyatsii etnichnosti. Materialy Semnadsatykh Mezhdunarodnykh sankt-peterburgskikh etnograficheskikh chtenii; 4–6 dekabrya 2018 g.; Sankt-Peterburg, Rossiya* [The thing in the translation of ethnicity. Proceedings of the 17th International Saint Petersburg Ethnographic Readings; 2018 December 4–6; Saint Petersburg, Russia]. Saint Petersburg: IPC SPGUTD; 2018. p. 297–304. Russian.
5. Koleva V, Georgiev I. A wooden calendar from Southeastern Bulgaria. *Aerospace Research in Bulgaria*. 2006;20:341–346.
6. Konstantinov NA. [Folk carved calendars]. In: *Sbornik muzeya antropologii i etnografii. Tom 20* [Collection of the Museum of Anthropology and Ethnography. Volume 20]. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of USSR; 1961. p. 84–113. Russian.
7. Savvaitov PI. *O zhyryanskikh derevyannykh kalendaryakh i o permskoi azbuke, izobretennoi svyatym Stefanom* [About Zyryansk wooden calendars and the Perm alphabet, invented by St. Stephen]. Moscow: Sinodal'naya tipografiya; 1873. 16 p. Russian.
8. Pjatkevich Ch. *Rjechyckae Palesse* [Polesie of the Rechitsa region]. Minsk: Belaruski knigazbor; 2004. 670 p. Belarusian.
9. Butov IS. To the question about the existence in Vilnius temple of Jupiter-Perkun. In: *Prirodnoe i kul'turnoe nasledie: mezhdistsiplinarnye issledovaniya, sokhranenie i razvitie. Kollektivnaya monografiya po materialam VIII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii; 28–29 oktyabrya 2019 g.; Sankt-Peterburg, Rossiya* [Natural and cultural heritage: interdisciplinary research, conservation and development. Collective monograph based on the materials of the 8th International scientific and practical conference; 2019 October 28–29; Saint Petersburg, Russia]. Saint Petersburg: Publishing House of the Russian State Pedagogical University named after A. I. Herzen; 2019. p. 354–367. Russian.

10. Vicjaz' S. [Wooden ladle – medieval sacred calendar]. In: *Arhealagichny zbornik. Vypusk 1* [Archaeological collection. Issue 1]. Minsk: Junipak; 2006. p. 87–99. Belarusian.
11. Pan'shyna I. [Boat on the waves of time (ladle of 16th century)]. *Belarus'*. 1987;3:18G. Belarusian.
12. Anufrieva OV. [Brass snuffboxes of military subjects and a snuffbox-calendar from the collection of the Vitebsk Regional Museum of Local Lore]. In: Savicki GU, Shyshanaw VA, Sharkowskaja NJu, editors. *Vicebskija starazhytnasci. Matjeryja-ly navukovyh kanferencyj* [Vitebsk antiquities. Materials of scientific conferences]. Minsk: Nacyjanal'naja biblijatjeka; 2013. p. 81–84. Russian.
13. Baranova O, Sedyh V. [Belarusian wooden carved calendar from the funds of the Russian Museum of Ethnography]. In: Plavinski MA, Sidarovich VM, compilers. *Jekspedycyja pracjaglaszcju w zhyccjo. Zbornik navukovyh artykulaw pamjaci Aljaksandra Plavinskaga* [Expedition lasting a lifetime. Collection of scientific articles in memory of Alexander Plavinsky]. Minsk: Kolorgrad; 2021. p. 701–708. Russian.
14. Sreznevskii VI. *Severnii reznoi kalendar'* [Northern carved calendar]. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoi akademii nauk; 1874. 108 p. Russian.
15. Serzhputowski AK. *Rusal'naja njadzolja. Prymhi i zababony belarusaw-paleshukow* [Sunday of Rusalka. The prejudices and superstitions of the Poleshuk Belarusians]. Minsk: Vyshhejszaja shkola; 2009. 478 p. Belarusian.
16. Tolstaya SM. *Poleskii narodnyi kalendar'* [Folk calendar of Polesie]. Moscow: Indrik; 2005. 599 p. Russian.
17. Moszyński K. *Polesie Wschodnie. Materjały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego; 1928. 328 s.
18. Lozka AJu, author-compiler. *Belaruski narodny kaljandar* [Belarusian folk calendar]. Minsk: Polymja; 1993. 205 p. Belarusian.
19. Simpson HFM. The Southesk and other rune prime-staves or Scandinavian wooden calendars. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*. 1891;25:256–332.
20. Simeon Polotskii. *Virshi* [Verses]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1990. 447 p. Russian.
21. *Valachobnyja pesni* [Valachobnyja songs]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1980. 559 p. Belarusian.
22. Animelle N. [Life of Belarusian peasants]. In: *Etnograficheskii sbornik, izdavaemyi Imperatorskim Russkim geograficheskim obshchestvom. Vypusk 2* [Ethnographic collection of the Imperial Russian Geographical Society. Issue 2]. Saint Petersburg: Tipografiya Eduarda Pratsa; 1854. p. 111–268. Russian.
23. Lysenko PF. *Berest'e* [Berestyje]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1985. 399 p. Russian.
24. Kolosnitsyn PP. Collection of medieval wooden tally sticks from Staraya Russa. In: *Arkheologiya i istoriya Pskova i Pskovskoi zemli. Seminar imeni akademika V. V. Sedova. Materialy 59-go zasedaniya. Vypusk 29* [Archeology and history of Pskov and the Pskov land. Seminar named after academician V. V. Sedov. Materials of the 59th meeting. Issue 29]. Moscow: Institute of Archeology RAS; 2013. p. 266–273. Russian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 17.05.2021.
Received by editorial board 17.05.2021.